

KUŞ GRİBİ VAKASININ KARİKATÜRLERDEKİ YANSIMASI: YAZILI BASIN ÜZERİNE BİR İNCELEME*

Susin GÖREN KEKEÇ**
Raci TAŞCIOĞLU***

ÖZET

Kuş gribi vakasının incelendiği bu çalışmada, özellikle insan ölümlerinin yaşandığı 01-31 Ocak 2006 tarihleri arasında vakanın Türk yazılı basınında nasıl karikatürleştirildiğinin ortaya konulması amaçlanmaktadır. Kamuoyunun oluşmasında önemli bir güç olan medyanın, kuş gribi gibi insan ve çevre sağlığını tehdit eden bir konuda karikatür aracılığıyla nasıl bir gündem oluşturduğunun diğer bir ifadeyle, gazetelerin özellikle karikatür aracılığıyla ölümcül bir vakada sağlık iletişimi bağlamında politika yapıcılar ve karar vericiler üzerinde nasıl bir baskı oluşturduğunun, yine halkı nasıl bilinçlendirdiğinin belirlenmesi önemlidir. Bu bağlamda konu, özellikle sayfalarında karikatüre yer veren yaygın yazılı basında yer alan gazete evreninden yayın politikaları ve ideolojilerine göre Cumhuriyet, Milliyet ve Sabah örneğinde incelenmiştir. Nitel içerik çözümlemesine dayalı bu çalışmada elde edilen bulgulara göre, medya, siyaset ve iktidar bağlamında gazetelerin o dönemki sahiplik yapısı doğrultusunda yayın politikalarına göre karikatürlerde söylemler ürettiği, kendi okurunu bu yönde yönlendirdiği tespit edilmiştir. Ayrıca vakayla ilgili çizgilere yansıyan toplumsal kaos okunduğunda, sağlık iletişimi bağlamında sağlıklı bir iletişimin olmadığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Sağlık İletişimi, Kuş Gribi, Yazılı Basın, Karikatür.

THE REFLECTION OF THE AVIAN (BIRD) FLU CASE IN CARTOONS: AN INVESTIGATION ON WRITTEN MEDIA

ABSTRACT

In this study dealing with avian subject, it is aimed to reveal how the event was cartooned in the Turkish written media between 01 and 31 January 2006, especially when human deaths were experienced. Media having a crucial mission on creating public opinion will determine how the media creates an agenda through the cartoon. Moreover, it will be useful for an important issue that threatens human and environmental health, such as bird flu and this is an important mission in the formation of the public opinion. In line with this aim and importance, the issue has been examined in Cumhuriyet, Milliyet, Sabah samples according to publications policies and ideologies from the newspaper universe, which is located in the widespread written media with cartoons on the pages. Findings of this study based on qualitative content analysis: In the context of media, politics and power, newspapers have produced discourses in cartoons according to publishing policies in the direction of ownership structure of that period, and revealed that his or her reader is guided in this direction. Moreover, when the social chaos reflecting on the lines related to the case has been read, it has been seen that there has no healthy communication in the context of health communication.

Keywords: Health Communication Avian (Bird) Flu, Written Media, Cartoon.

* Bu çalışma, 2-3 Kasım 2017 tarihleri arasında Erzurum'da Atatürk Üniversitesi ve Anadolu Üniversitesi tarafından düzenlenen III. Uluslararası Sağlık İletişimi Sempozyumu'nda özet olarak sunulan sözlü bildirinin genişletilmiş halidir.

** Uzman, Şırnak Üniversitesi Rektörlüğü, gorenkecec2004@gmail.com.

*** Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, tascio@atauni.edu.tr.

GİRİŞ

Karikatür kelimesi “İnsan ve toplumla ilgili her tür olayı konu olarak abartılı bir biçimde veren düşündürücü ve güldürücü resim” anlamına gelmektedir (TDK, 2017). Aydınlanmanın bir ürünü olan karikatür İtalya’da Rönesans’la birlikte doğmuştur. Bu dönemlerdeki adı, hücum etmek anlamına gelen ‘caricare’ idi ve zamanla ‘hücum etmek’ yerini ‘eleştiri’ye bıraktı. Dolayısıyla bu sanatta dalkavukluğa yer yoktur. Amacı ya sanatsal boyutlara ulaşmak ya da mizahi eleştiri yoluyla toplumları doğruya, iyiye yönlendirmektir (Şenyapılı, 2003: 15). Temelinde mizah olan karikatürün, toplumsal olayları siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel açılardan eleştirirken işin içine mizah katması okuru bir taraftan eğlendirmekte diğer taraftan da verilen mesajlarla ilgili düşündürmektedir. Karikatür sadece mizah dergilerinde ve gazetelerde yer almamakta yeni medya araçlarıyla çok geniş bir mecrada hızlı bir şekilde dolaşıma girebilmekte ve yine bu mecranın yapısı gereği zaman ve mekândan bağımsız olarak mesaj taşıyan birer ileti olma özelliği de taşıyabilmektedir (Erdem, 2015: 292).

Karikatürün en büyük silahı eleştiri ve sorgulamadır, diğer bir ifadeyle muhalif olmadır.¹ Mizah yerleşik olan gelenekleri, öğretileri, kuralları sorgulamayı kendine ilke edinmiştir (Bayram, 2009: 108). Bu kavram aslında kamusal alanın önceden hazırladığı senaryoya karşı halkın ‘gizli senaryosu’ ve egemen güçlerin hegemonyasıyla çelişen, onları değiştiren sahne arkası konuşmalardan, jestlerden ve pratiklerden oluşmaktadır. Gülme fiili, ezilen halkın gizli senaryolarının en önemli unsurlarından biridir (Avcı, 2003: 166). Mizah halkın, egemen sınıflara ve iktidarlara karşı naif ama inceden inceye bir o kadar da keskin ve sert tepkisidir.² Mizahın bir ürünü olan karikatür de toplumsal anlamda muhalif olma görevini yerine getirirken, bunu basit çizimlerle kısa, öz ve yalın kurulan cümlelerle yapmaktadır ki, bu durum çoğu zaman okuyucu üzerinde uzun bir metnin içerdiği anlam ve mesajlardan çok daha etkili ve kalıcı olabilmektedir. Tam da Fiske’nin belirttiği gibi *“karikatürler; basit, doğrudan araçlar aracılığıyla zengin bir enformasyon taşımaya çalışan ileti örnekleridirler; karmaşık gösterilenler için basit gösterenler kullanırlar”* (2013: 134). Ayrıca toplum tarafından kabulü başka bir ifadeyle hazmı, kolay ve hızlı olduğu için karikatür sanatı, medyanın hemen her konuda gündemi belirlemesinde ve kamuoyu oluşturmasında etkili bir iletişim aracı görevi de görebilmektedir. Dolayısıyla, karikatürler aracılığıyla okura gönderilen mesajlar gündelik yaşamın sadece sıradan bir yansıması değildir, kamuoyunu oluşturulabilecek ideolojik ve manipülatif kurgu

¹ Toplumsal gerçekliğe gülünç, sıradışı, eğlenceli, satirik bir dille yaklaşımın adı olan mizahın ana karakteri eleştirel olmasıdır. Batı kültüründe “humour” olarak geçen mizah, toplumsal işlevi ile değerlendirilmekte, güldürürken sorgulamayı hatta yıkıcılığı içermektedir. Gelenekler, töreler, toplumsal sistem ve yönetimler, iktidarların yarattığı adaletsizlikler mizahın konusu ve temel eleştiri nesnesidir. Mizah bu nedenle insanlığın özgürleşebilme özne/ergil olma bilincini ve mümkün/bütünsel insan olma özlemini ayakta tutan dönüştürücü praksislerden biridir (Avcı, 2003:166).

² İlgili konu için bakınız: (Cantek, 2007; Davulcu, 2015; Eker Ögüt, 2009; Kuruoğlu, 2016; Kayalı, 1994; Özdemiroğlu, 2015).

sahalarıdır (Demir, 2016: 7). Öte yandan politik eylem ile etkinliklerin medya mantığına göre üretilip ve buna bağlı olarak siyasetin giderek görselleştiği (Taşcıoğlu, 2007: 13) günümüz dünya düzeninde kuşkusuz bu kurgu sahalarının hangi amaçla kullanıldığı önem taşımaktadır.

Bu noktadan hareketle bu çalışmada, “önemli sağlık sorunları hakkında, kamunun, bireylerin ve kurumların bilgilendirilmesi, etkilenmesi ve harekete geçirilmesi sanat ve tekniği” (Koçak ve Bulduklı, 2010: 7) olarak tanımlanan sağlık iletişimi bağlamında kuş gribi vakasının yazılı basındaki karikatürlerde nasıl ele alındığı ortaya konulmaktadır. Diğer bir ifadeyle vaka, yaygın gazetelerdeki ideolojik ve manipülatif kurgu sahaları olan karikatürler üzerinden okunmaya çalışılmaktadır. Dolayısıyla betimsel nitelikli bu çalışmada amaç, özellikle insan ölümlerinin yaşandığı bir dönemde vakanın Türk yazılı basınında nasıl karikatürleştirildiğini, karikatürde kullanılan dilsel ve görsel unsurlar üzerinden nasıl gündeme getirildiğini ve kamuoyunun nasıl oluşturulmak istendiğini ortaya koymaktır. Araştırma, insan ve çevre sağlığını tehdit eden hayati bir konuda yazılı basının karikatür aracılığıyla gündemi nasıl oluşturduğunu belirlemesi bağlamında önemlidir. Diğer bir deyişle, ölümcül bir vakayla ilgili olarak sağlık iletişimi bağlamında gazetelerin özellikle karikatür aracılığıyla politika yapıcılar ve karar vericiler üzerinde baskı oluşturup/oluşturmadığını ve yine halkı bilinçlendirip/bilinçlendiremediğini görünür kılmak çalışmayı önemli hale getirmektedir. Dört aşamalı olarak hazırlanan çalışmanın birinci bölümünde, karikatür kavramıyla ilgili bilgilere, ikinci bölümünde sağlık iletişimi kavramıyla ilgili bilgilere, üçüncü bölümünde kuş gribi ve vakanın Türkiye’deki yansımasına yer verilmiştir. Çalışmanın son bölümünde ise Cumhuriyet, Milliyet, Sabah gazetelerinin yayın politikaları ekseninde, sağlık iletişimi bağlamında ölümcül bir vakayı nasıl ele aldıkları, konuyla ilgili nasıl bir kamuoyu oluşturdukları ve vaka süresince siyasal mekanizmalar üzerinde nasıl bir yaptırım oluşturdukları nitel içerik analizi yöntemi kullanılarak incelenmiştir.

1. KARİKATÜR ÜZERİNE

Karikatür sanatının önemini Turhan Selçuk şu sözlerle ifade etmektedir. “Birçok mizah tarihçesi ‘Hiyeroglif’ yazısını karikatürün başlangıcı olarak gösterirler. Ama, ne denirse densin, ‘çizgi’ yazıdan önce vardı ve insanoğlu yaşamını İspanya’nın ‘Altamira’, Fransa’nın ‘Lascaux’ mağaralarında çizgilerle dile getirmiştir” (Şenyapılı, 2003: 3). İlk örnekleri Roma, Grek ve Çin’de abartmalı porte karikatürlerine, Mısır ve Hindistan’da ise çizgi öykülerine kadar uzanmaktadır. 1400’lü yıllarda Alman asıllı gravürücü E.S., Flaman ressam Brueghal ve yine Hollandalı ressam Jerome Bosch çizdikleri karikatürleri baskı makineleriyle çoğaltarak, yaymışlardır (Özer, 1989: 214).³ Bu nedenle matbaanın bulunması ve geniş kitlelere mizahın ulaşması

³ Dönemin karikatür örneklerini çizen sanatçılar: İtalya’da; Gisepe Arcimbold (1527-1593), Caracci Kardeşler (1557-1609), Bernini (1598-1680), Pier Leone Ghezzi (1674-1755), G.B. Tiepolo

halk tarafından bu sanatın özümsemesinde kırılma noktalarından biri olarak değerlendirilebilir. Yine Özer, dönemin Avrupa'sında en iyi bilinen karikatür yayımlarını şu şekilde sıralamaktadır: Avrupa'da, Fransa'da 1830'da yayımlanan ilk karikatür dergisi *La Caricature* ve iki yıl sonra yayın hayatına başlayan *Charivari* ile karikatür tarihinde yeni bir sayfa açılır. İngilizler 1841'de *Punch*'ı, Almanlar 1844'te *Fliegende Blätter*'i, İtalyanlar 1847'de *Fischietto*'yu, Avusturyalılar 1857'de Harper's Weekly'i ve Hintliler de 1857'de *Indian Punch*'ı yayımlamışlardır (1989: 215). Geçmiş bu kadar eskilere dayanan bu iletişim sanatı şu özellikleriyle tanımlanmaktadır: "Karikatürün içtimai silah olarak yazıdan, şiirden ve resimden daha kuvvetli olduğu bir gerçektir. Büyük halk kitlelerine hitap etmek isteyenler için karikatürün en kısa yol olduğu bilinmektedir" (Abidin Dino'dan akt: Özocak, 2011: 265).⁴

Karikatür, göstergelerden meydana gelen bir iletişim sanatıdır. Karikatürist (gönderici) görsel imgelerle kodlama yapar ve mesajını farklı iletişim araçları kullanarak, topluma (alıcıya) ulaştırır (Atamaz Aşcıoğlu, 2017: 1). Nitekim bu sanatın ortaya çıkmasında ve geniş kitlelere ulaşmasında gazete ve dergilerin çok önemli bir payı bulunmaktadır ki, karikatür bir iletişim biçimi olarak kitle iletişim araçlarını kullanarak okuyucusuna ulaşmaktadır. Bu nedenle karikatür tarihi hep basın tarihi ile birlikte değerlendirilen bir görsel sanat dalı olmuştur (Özer, 2009: 1243). Dünya basın tarihine bakıldığında 19. yüzyılın sonuna doğru Fransa'da günlük siyasi gazetelerde karikatürlerin toplum tarafından dikkat çekeceğini anlayan ilk kişinin Victor Hugo olduğu görülmüştür. Hugo, 1872'de *Le Peuple Souverain* adlı günlük bir gazete çıkarmış ve dönemin ünlü karikatüristleri olan Daumier ile Gille'e sayfalarını açmıştır. Amerika'da 1880'lü yıllarda McDougall'ı kadrosuna dâhil ederek ilk kadrolu karikatürist bulunduran gazete olmuş, David Low, Wicky, Darland, Dayson'dan oluşan karikatürist grubu da İngilizlerin günlük gazetelerinde çizmişlerdir (Bayram, 2009: 11).

Türkiye'nin karikatür tarihine bakıldığında ise ilk karikatürü 1870'de Teodor Kaspap'ın yayımladığı ilk mizah dergisinin *Diyojen*⁵ olduğu görülmektedir. 24 Kasım 1870 tarihinde yayımlanan ilk karikatür isimlidir (Balcıoğlu ve İzgören, 1972: 5). Bu dergi, ilk sayısından itibaren Batı tarzı mizah anlayışıyla hareket edeceğini ifade etmiştir. Namık Kemal, Ebüzziya Tevfik ve Ali Bey gibi çizerlerin imzasız yazılarıyla da desteklenen derginin, temsil ettiği ideoloji ve kullandığı dil kendisinden sonra gelecek tüm mizah dergilerinde iz bırakmıştır. Diyojen'nin sahibi daha sonra Çingiraklı Tatar, *Hayal* ve *İstikbal* gibi yayınları çıkarmış ve mizah literatüründe

(1696-1770), Jacques Callot (1592-1635), Almanya'da; Holbein (1497-1547), Fransa'da; Rabelais (1494-1555), Jean Jagues Boissard (1528-1602), Abraham Bosse (1602-1676), İngiltere'de; James Gillary (1757-1815), Thomas Rowlandson (1756-1827) (Özer, 1989: 5).

⁴ İlgili konu için bakınız: (Alkan, 2016; Klee, 1986; Oral, 1999; Oral, 1998; Şenyapılı, 1996).

⁵ Ancak bazı kaynaklarda durum farklı olarak ifade edilmektedir. 1868'de siyasi gazete olarak yayımlanan *Terakki*, aynı adı taşıyan bir mizah gazetesini de ek olarak vermektedir (23.10.1870). Bu mizah dergisi abonelerine ücretsiz, diğer okurlarına da parayla satılmaktadır. *Terakki* önce yayımlandığı için ilk olma onuru bu gazeteye aittir (Çeviker, 1986: 21).

çok önemli bir yer edinmiştir (Demir, 2016: 16). Süreli mizah ve karikatür dergileri arasında yer alan *Güleryüz*, *Aydede*, *Markopaşa*, *Uykusuz*, *Gırgır*, *Penguen*, *Leman*'ın yanı sıra Turhan Selçuk, Attila Özer, Ali Ulvi Ersoy, Nehar Tüblek, Tan Oral, Oğuz Aral, Tekin Aral, Semih Balcıoğlu, Altan Erbulak Ferit İzgören gibi karikatüristler bu ekol içinde değerlendirilebilir.

Öte yandan yine Tanzimat dönemine bakıldığında dönemin diğer mizah dergi ve gazeteleri sırasıyla şunlardır: Şarivari (1872), Çingiraklı Tatar (1873), *Hayal* (1873), İbretnüma-yı Alem (1873), *Latife* (1874), Şarivari Medeniyet (1874), Şafak (1874), *Tiyatro* (1875), *Letaif-i Asar* (1875), *Kahkaha* (1875), *Kara Sinan* (1875), *Geveze* (1875), *Çaylak* (1876), *Meddah* (1876), *Latife* (18779), *Hadika-i Ezhar* yahut *Mecmua-i Letaif* (1900) (Çeviker, 1986: 24). Yine bu dönemde ilk karikatürist olarak, gerçek adı Cemil olan Cem takma adlı kişi kabul edilmektedir. 'Üstat' lakabıyla anılan Cem yine Batı ekolüne uygun çizimleri *Cem* dergisinde yapmış ve II. Abdülhamit Döneminde muhalefet odaklarından biri olmuştur (Bayram, 2009: 112). Cumhuriyet'in ilanına kadar Sedat Simavi'nin çıkarttığı *Diken* ve onun devamı olan *Güleryüz* ile Refik Halit Karay'ın *Aydede* ve sonrasında onun boşluğunu doldurmaya çalışan fakat; ondan farklı bir çizgiye, anlayışa sahip *Akbaba* dergileri öne çıkmış ve dergiler arasında temsil ettikleri ideolojiler bakımından farklılıklar belirlemiştir. Güncel siyasetin hareketliliği mizah yayıncılığını da etkilemiş bunu Osmanlı İmparatorluğu'nun resmen yıkılması ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması takip etmiştir (Demir, 2016: 17).

Cumhuriyet döneminde ise *Markopaşa*'nın mizah dünyasında ayrı bir yerde durduğu görülmektedir. Aziz Nesin, Rifat Ilgaz gibi isimlerin kurucusu olduğu bu dergi muhalif anlamda en yüksek noktada yayın yapmıştır. 1970'li yıllara gelindiğinde bireysel ve toplumsal bilgi düzeyinin sözsüz çizgisel iletilerin yorumlanmasında zorluk çıkartması dönem karikatürcülerini yeni arayışlara yönlendirmiştir. Oğuz Aral tarafından 1972 yılında yayımlanmaya başlayan *Gırgır* çizginin gücüyle beraber sözel ifadelerle, gündelik konulara yer vermiştir (Okutan, 2013: 19). Oğuz Aral'ın yetiştirdiği ekip, 1990 ve 2000'li yılların mizah yayıncılığının temelini oluşturur. Yine aynı yıllarda *Fırt*, *Çarşaf*, *Avni*, *Limon*, *Hıbrır* ve *Pişmiş Kelle* gibi okur tarafından ilgi gören mizah dergileri ortaya çıkmıştır. 2000'lerde ise *Leman* dışında *Gırgır*, *Penguen* ve *Uykusuz* gibi dergilerle birlikte politik mizah yeni bir kimliğe bürünmüştür (Demir, 2016: 21).

Yine bu dönemde çizgiler aracılığıyla muhalefet etmede gazeteler de söz sahibi olur ve gazetelerin hem ana hem de iç sayfalarında karikatürlere çokça yer verilir. Günümüzde de yoğun bir biçimde kullanılan gazete karikatürleri konularına göre şu şekilde sınıflandırılmaktadır (Hünerli, 1993: 60):

1. **Siyasi Karikatür:** Gazetelerde düzenli ve sürekli olarak yer alır. Buradaki karikatür bir sanat etkinliğinden çok propaganda amaçlıdır. Siyasetçiler ve günlük olaylarla ilgili konular karikatürleştirilmektedir.

2. **Portre Karikatür:** Toplum içinde kendine yer edinmiş kişilerle ilgili haberleri desteklemek veya yumuşatmak amacıyla çizilen karikatürlerdir. Gazetelerde en çok yer alan türdür. Kişinin nasıl algılanacağıyla ilgili inisiyatif çizerin elindedir.
3. **Haber Konulu Karikatür:** Ekonomi gibi durağan ve sıkıcı haberleri anlaşılır ve eğlenceli hale getirmek için çizilen karikatürlerdir. Haberden çıkartılan anlamlardan oluşur dolayısıyla haber karikatürden ayrıldığında anlamını yitirebilir.
4. **Eğlence Karikatürü:** İş, toplum, spor, tatil, aile ve cinsellik gibi güncel konuları işleyen ve dönemlere göre değişiklik gösteren karikatür türüdür. Tatil günlerinde okura hoş vakit geçirmek amacıyla sunulmaktadır.
5. **Bant Karikatürü ve Çizgi Roman:** Sürekliliği olan üç veya daha fazla kare-den oluşan ve belli bir karakterin etrafında yaşanan olayları anlatan karikatür türüdür. Pek çok gazetede yer alan bu tür karikatürler genellikle belli bir tipin çevresinde gelişen olaylar üzerine çeşitlenmeye gider.
6. **Reklam Karikatürü:** Gazetelerin reklam için ayrılan sayfalarında, yazı işlerinin bilgisi dışında dışarıdan reklam şirketleri tarafından çizilen ve reklam ya da ilanın içinde yer alan karikatürlerdir.

Kuş gribi vakasının karikatürdeki yansımasını ele alan bu araştırmada incelenen karikatürler siyasi özellik taşımaktadır. Thomas Milton Kemnitz, siyasi karikatürlerin özel olduğunu, yorumlanabilmesi için resmedilen karakterler, konular ve olaylar hakkında önceden okurun bilgi sahibi olması gerektiğini ifade etmektedir (1973: 83). Siyasi karikatürlerin bir özelliği de politik ve sosyal olayları mizah kavramıyla yorumlayıp, okuyucunun düşüncelerini etkilemesidir. Bu nedendir ki, siyasi karikatürün bir görevi de muhalefet etmektir (Nisan, 2015: 167).

2. SAĞLIK İLETİŞİMİ ÜZERİNE

Sağlık iletişimi yalnızca hasta ile hekim arasındaki iletişim anlamına gelmemektedir. Kişiler ve kişi grupları arasında sağlık odaklı meydana gelen etkileşimler de sağlık iletişimi konusunu kapsamaktadır. Doğru olan sağlık bilgilerinin yayılması, sağlıkla ilgili tutum ve davranışların değişmesi ve kişilerin sağlıklı yaşam biçimleri geliştirmelerine yardımcı olunması, sağlık iletişimi adı altında değerlendirilebilir (Kahrıman, 2016: 32). Buradaki ifaden de anlaşıldığı üzere, sağlık iletişimi hasta ve hekim ilişkisi dışında çok daha geniş kapsamlı değerlendirilmesi gereken bir kavramdır. Nitekim iletişimin disiplinlerarası özelliği burada da karşımıza çıkmaktadır. İletişimin belki de en gerekli olduğu ve üzerinde ciddi anlamda etki bırakabileceği alan kuşkusuz sağlıktır. Sağlık sorunlarının çözümüne yönelik olarak iletişim araçlarının kullanılması, bireyin istenilen hareket yönünde güdülenmesine, mevcut olumlu sağlık davranışına ilişkin bilgi ve tutumunun pekiştirilmesine, sağlık hizmetlerine talep yaratılmasına ve hizmet kalitesinin artırılmasına ilişkin olumlu sonuçları beraberinde getirmektedir (Koçak ve Bulduklu, 2010: 5). Benzer bir görüş

de sağlık iletişimini, kitle iletişimi ve kişilerarası iletişim düzeyinde ele almaktadır. Sağlık iletişiminin hedefleri, sağlık hizmetlerinin daha iyi tanınması ya da bilinmesi, sağlık konusunda doğru bilgilerin yayılması, sağlık davranışlarının geliştirilmesi, sağlıkla ilgili olan tutumların değiştirilmesi olarak sıralanabilmektedir (Becerikli, 2012: 164).

Bu hedeflerden özellikle sağlık konusunda doğru bilgilerin yayılması, sağlık davranışlarının geliştirilmesi ve sağlıkla ilgili olan tutumların değiştirilmesi, kuş gribi vakasının karikatürdeki yansımalarının ele alındığı bu çalışmada daha çok önem kazanmaktadır. Çünkü, Ocak 2006 yılında yaşanan kuş gribi salgını nedeniyle insan ölümlerinin yaşanmış olması, binlerce hayvanın itlaf edilmesi salgına ayrı bir boyut kazandırmıştır. Bu kapsamda, Türkiye genelinde salgınla ilgili yaşanan tedirginlik insanlar arasında vakayla ilgili yanlış anlaşılımları buna bağlı olarak korku ve paniği de beraberinde getirmiştir.⁶ Özetle, “sağlığı ilgilendiren bir konuda bilgiyi ve farkındalığı arttırma, sorunun nedenleri ve çözüm yolları hakkında bilgilendirme, algılamaları, inançları, tutumları etkileme, davranış değişikliğinin yararlarını gösterme, mitleri ve yanlış anlaşılımları çürütme gibi birçok rolü içerisinde barındırmaktadır” (Çobaner, 2013: 215) şeklinde tanımlanan sağlık iletişiminin önemi bu vakayla birlikte bir kez daha ortaya çıkmaktadır.

3. KUŞ GRİBİ VAKASI ve TÜRKİYE’DEKİ YANSIMASI

Avianinfluenza, halk arasında tavuk vebası veya kuş gribi olarak da bilinen kanatlı hayvanlarda solunum ve sinir sistemine ait belirtilerle yüksek morbitite ve mortalite hızı ile seyreden akut bulaşıcı bir hastalıktır. Kuş gribi, asıl olarak kanatlı hayvanlarda (tavuk, hindi, ördek vb.) görülen ve insanlara hayvanlardan bulaşan virüslerle yayılan bir hastalıktır. Ülkemizde görülen kuş gribi vakasına ilk kez Balıkesir’in Manyas ilçesinde bulunan ve hayvanların açık alanda beslendiği bir hindi çiftliğinde, yabani kanatlıların göç dönemi olan 2005 yılı Ekim ayında rastlanmıştır. Hastalık etkeni H5N1 virüsü Bornova Laboratuvarı tarafından teşhis edilmiş ve İngiltere-Weybridge’de bulunan EU Referans Laboratuvarı’nda doğrulanmıştır. Daha sonra ise Iğdır’ın Aralık ilçesinde Kasım 2005’te görülmüştür. Hastalık, köy tavukçuluğu başta olmak üzere 53 ile yayılmıştır. Yaklaşık 2,5 milyon civarında kanatlı hayvan hastalığın kontrolü amacıyla itlaf edilmiştir. Aynı dönemde 12 kişide tespit edilen H5N1 vakası, Dünya Sağlık Teşkilatı (WHO) tarafından doğrulanmış, bunlardan çocuk olan 4 kişi ölmüştür (www.kusgribi.gov.tr).

⁶ Çankaya Belediyesi, kuş gribi nedeniyle tedirginlik yaşayan vatandaşların taleplerine cevap vermek amacıyla “Alo Kuş Gribi Hattı” kurdu. “458 90 90 numaralı hatta bugüne kadar 80’e yakın şikâyet geldiğini ifade eden Dede, “Vatandaş balkonda ölü bir güvercin görüyor, bizi arıyor, kuş dışkıları görüyor, bizi arıyor” dedi. Özellikle, bahçesi bulunan evlerdeki kümeslerde kanatlı hayvan besleyen vatandaşların aradığını anlatan Dede, “Bizi arayarak tavuklarını almamızı istiyorlar. Vatandaş telefonda sakinleştirmeye çalışıyoruz. Eğer başarılı olamazsak vatandaşı sakinleştirmek amacıyla gidip tavukları alıyoruz, kendi kümeslerimizde kontrol altında bulunduruyoruz” diye konuştu (www.sabah.com.tr).

Yine 2007 yılı şubat ayında Batman'ın Gercüş ilçesinde, H5N1'in yol açtığı ve 80 kanatlı ölümüyle sonuçlanan bir vaka olmuştur. Enfeksiyon kaynağının, yabancı türlerle temas olduğu tahmin edilmiştir. Bu olayı takiben toplam 18 vaka daha Batman ve komşusu Diyarbakır'dan bildirilmiştir. Veteriner teşkilatının müdahalesi anında olmuş, tazminatlı itlaf, dezenfeksiyon, hayvan hareketlerinin kısıtlanması, av yasağı ve aktif gözlem dahil olmak üzere çeşitli hastalık kontrol tedbirleri uygulanmıştır. İl Sağlık Müdürlüğü, Batman ve komşu şehirlerin yanı sıra, Gercüş'ün 60 köyünün 46'sında bulunan 7.000 kişiyi taramadan geçirmiştir. Toplam 7 şüpheli vakadan numuneler alınmış, ancak numunelerin hiçbirinden virüs izolasyonu yapılmamış ve hastanelerde bu tarihlerde şüpheli vakaya rastlanmamıştır. Öte yandan, vakanın ekonomik boyutu göz önünde bulundurulduğuna salgının ülke ekonomisine verdiği zarar daha net görülmektedir. Türkiye'de kuş gribinin ülke ekonomisine verdiği zararın rakamsal verileri şu şekildedir (www.kusgribi.gov.tr):

- 2006 yılı itibariyle toplam 54 il hastalıktan etkilenmiştir. 2006 yılı salgınında kanatlı itlaf tazminatı olarak yaklaşık 28.150.000 YTL, malzeme alımı ve diğer ihtiyaçlar için 3.600.000 YTL olmak üzere, toplam kamu maliyeti yaklaşık 31.750.000 YTL olmuştur.
- 2007 yılında toplam 2 ilde kuş gribi vakası görülmüştür. 27.190 muhtelif kanatlı hayvan itlaf edilerek toplam 318.000 YTL tazminat ödemesi yapılmıştır.
- 2008 yılında görülen 5 ildeki 7 kuş gribi vakasında belirlenen tazminat tutarı ise 7477 kanatlı için 46.430 YTL'dir.

Kuş gribinin dünya genelinde ve Türkiye'de bu kadar tedirgin karşılanmasının bir nedeni de tarihleri tam olarak bilinmemekle beraber grip salgınlarının 10-40 yıl gibi düzensiz aralarla ortaya çıkması ve her seferinde çok fazla insanın ölümüne neden olmasıdır. Geçtiğimiz yüzyılda dünya çapında üç büyük salgın yaşanmış ve 1918-1919 yılları arasında meydana gelen en büyük salgında 40 milyona yakın kişi hayatını kaybetmiştir (Kırदार ve Demir, 2011: 100).

Bu nedenle vakanın görüldüğü diğer ülkelerde olduğu gibi ülkemizde de devlet yetkilileri olaya anında müdahale etmiştir. Tarım ve Köy işleri Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı, Dünya Sağlık Örgütü, UNICEF, Dünya Tarım Örgütü, Dünya Bankası, Çevre ve Orman Bakanlığı gibi kurumlar birlikte hareket etmişlerdir. Bu durumdan en çok etkilenenler arasında yer alan tavuk sektörü de krizin önüne geçmek için girişimlerde bulunmuştur. Bu girişimlerden biri de Türkiye'de tavuk üretiminin %80'nini gerçekleştiren kanatlı sektörün önde gelen 19 firmanın birleşerek tek bir çatı altında kurmuş oldukları Sağlık Tavuk Bilgi Platformudur. Kurmuş oldukları web sitesi üzerinden platform üyeleri amaçlarını şu şekilde sıralamaktadırlar (www.sagliklitavuk.org):

- Tüketicileri, medyayı ve kamuoyunu sağlıklı tavuk eti tüketimi konusunda bilinçlendirmek,

- Sağlıklı beslenme açısından tavuk etinin önemini vurgulamak ve gündeme taşımak,
- Sektörle ilgili bilimsel temeli olmayan iddialardan dolayı kamuoyunda oluşan yanlış algıların düzeltilmesi, bilgi kirliliğinin önüne geçilmesi hedefi ile uzman kişilerin tüketicilere doğru ve güvenilir bilgi aktarmasını sağlamak,
- Tavukçuluk endüstrisi ile ilgili kamuoyu araştırmaları, çeşitli yayınlar, bilimsel rapor ve incelemeler, eğitim programları hazırlanması, bunların uygulanmasını sağlamak,
- Sektörün bilimsel yanını ortaya koymak, sağlıklı tavuk üretimi, tavuk etinin gıda güvenliği boyutu ile ilgili en doğru bilgileri kamuoyu ile paylaşmak,
- Ürünlerin doğru tüketimi konusunda tüketici bilincini geliştirmek,
- Sağlıklı tavuk konusuyla ilgili Ar-ge çalışmaları yapmak ve yaptırmak, başka kuruluşlar tarafından yapılan Ar-ge çalışmalarını desteklemek,
- Tavuk ürünleri tüketiminin artırılması adına çalışmalar yapmaktır.

Yine bu bağlamda dikkat çeken bir girişimde daha bulunulmuştur. Şöyle ki, medyanın kamuoyunu bilgilendirme ve yönlendirmesindeki gücünün farkına binaen Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı ile Ankara Üniversitesi arasında bu salgınla ilgili olarak mücadelede “sorumlu gazetecilik yaklaşımı meslek eğitimi protokolü” imzalanmıştır. Bu protokol ile özellikle geleceğin gazetecilerinin ve televizyoncularının kamu sağlığını tehdit eden konuların kamuya aktarılmasında, izlenecek yöntem ve etik değerler konusunda daha duyarlı davranması amaçlanmıştır. Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi ile Tarım Bakanlığının imzaladığı bu protokole göre; “yerel ve ulusal medyanın ilgili konuda sorumlu gazetecilik anlayışını gerçekleştirmeye yönelik olarak eğitim seminerleri düzenlenecek, geleceğin gazetecilerinin Türkiye’nin yüksek ve stratejik çıkarlarını göz önünde bulundurarak konuya eğilmeleri sağlanacak ve iletişim fakülteleri öğrencileri arasında halk sağlığı hassasiyetinin yaratılması amacıyla atölye çalışmaları ve diğer bilgilendirme faaliyetleri gerçekleştirilecektir” (www.kusgribi.gov.tr).⁷

⁷ Protokol töreninde konuşan Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı Müsteşarı Vedat Mir Mahmutoğluları “Kuş gribine karşı tüm donanımı ile Türkiye’nin hazır olduğunu belirtti. Mir Mahmutoğluları Bolu’da aynı gün tatbikat yapıldığını söyleyerek “Biz Türkiye olarak kuş gribi ile yaşamaya mahkûmuz. Bununla yaşayacağız ve gereken tedbirleri alacağız” dedi. Medyanın kuş gribine ilişkin yaptığı haberlerde daha duyarlı davranması gerektiğine işaret eden Mahmutoğluları, “Bir haberi yaparken nelere mal olacağımı düşünmek lazım. Türkiye’de bir yerdeki kuş gribi bizim için çok önemli olan bir sektörün bir anda tüm faaliyetlerini durdurabiliyor” şeklinde konuştu (www.kusgribi.gov.tr).

4. KUŞ GRİBİ VAKASININ GAZETE KARİKATÜRLERİNE YANSIMASI

4.1. Yöntem

Gazete karikatürlerine kuş gribi vakasının nasıl yansıdığını ortaya koymayı amaçlayan bu araştırmada nitel bir yöntem tercih edilmiştir. “Nitel araştırma insanların yaşam tarzlarını, öykülerini, davranışlarını, örgütsel yapıları ve toplumsal değişmeyi anlamaya dönük bilgi üretme süreçlerinden biridir” (Özdemir, 2010: 325). Bu tanımdan hareketle, araştırmada vakanın toplumsal ve siyasal etkileri medya ve siyaset ilişkisi bağlamında karikatürler üzerinden yorumlanmaya çalışılmaktadır.

4.1.1. Kapsam ve Sınırlılıklar

Nitel veri analiz türlerinden biri olan betimsel analizin bir özelliği araştırmacının ortaya koyduğu bulguları açıklaması, ilişkilendirmesi ve anlamlandırması diğer bir ifadeyle yorumlamasıdır (Özdemir, 2010: 336). Bu nitelikte olan çalışmada yaygın gazetelerde kuş gribiyle ilgili karikatürler ele alınırken, en önemli sınırlılık incelenen tarih aralığı bağlamında yapılmış ve özellikle kuş gribi vakasıyla ilgili insan ölümlerinin görülmeye başlandığı ve arttığı 01-31 Ocak 2006 tarihleri arası incelenmiştir. Araştırma, üç yaygın gazete üzerinden yürütülürken, gazetelerde vakayla ilgili çizilen karikatürlerin ağırlıkla yer aldığı ana sayfalar başta olmak üzere iç sayfalara da bakılmıştır. Araştırmada incelenen karikatürlerin gazetelerin yayın politikalarını yansıtmalarına dikkat edilmiştir.

4.1.2. Evren ve Örneklem

Konu, özellikle sayfalarında karikatüre yer veren yaygın yazılı basında yer alan gazete evreninden yayın politikalarına göre *Cumhuriyet*, *Milliyet* ve *Sabah* örneklerinde ele alınmıştır. İncelenen tarih aralığında konuyla ilgili üç gazetede (Milliyet 8, Sabah 20, Cumhuriyet 26) toplam 54 karikatür tespit edilmiştir. Araştırmanın amacı ve gazetelerin yayın politikaları dikkate alınarak bu çalışmaya her üç gazeteden eşit sayıda olmak üzere (8'er) toplam 24 karikatür dahil edilmiştir. Milliyet gazetesinde yer alan karikatürlerin doğrudan konuyla alakalı olmasından hareketle diğer iki gazeteden de doğrudan alakalı 8'er karikatür belirlenmiş ve incelenmiştir. Araştırmaya dahil edilmeyen karikatürlerin konu itibarıyla incelenen karikatürlerle benzer temaları işlemeleri bu dağılımın diğer bir nedeni olarak ifade edilebilir.

4.1.3. Verilerin Toplanması ve Değerlendirilmesi

Araştırmada, yayın politikalarına göre gazetelerin sağlık iletişimi bağlamında ölümcül bir vaka olan kuş gribini nasıl karikatürleştirdikleri, karikatür üzerinden günde-

mi nasıl ele aldıkları ve karikatürlerde kullandıkları görsel ve dilsel unsurlar üzerinden kamuoyunu nasıl oluşturmaya çalıştıkları, politika yapıcılar ve karar vericiler üzerinde nasıl baskı oluşturdukları ve halkı nasıl bilinçlendirdikleri sorularına yanıt aranmaya çalışılmıştır.

Bu kapsamda, gazetelerin söz konusu tarih aralığında yayımlanan sayıları Milli Kütüphanenin Samsung Dijital Eserler Bölümünden temin edilmiş ve veriler bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Konuya ilişkin gazetelerin yayın politikalarını ortaya koyabilmek amacıyla özellikle karikatürlerinde bu vakayı konu edinen her üç gazeteden 11 karikatüristin toplam 24 eseri belirlenmiştir. Bu karikatürler siyasi mesaj ağırlıklı olanlar ile toplumsal eleştiri ve sosyal mesaj ağırlıklı karikatürler olarak iki kategoride inlenmiştir. Sırasıyla incelenen karikatürler şunlardır: Cumhuriyet'ten Turhan Selçuk'un "Söz Çizginin" adlı köşesinden 3, Musa Kart'ın "Çizmeden Yukarı" adlı köşesinden 3, Behiç Ak'ın "Kim Kime Dum Duma" adlı köşesinden 1, Nuri Kurtcebe'nin "Sessiz Sedasız" köşesinden 1 olmak üzere toplam 8, Milliyet'ten Ercan Akyol'un Çiziyorum adlı köşesinden 6, Haslet Soyöz'ün 2 olmak üzere toplam 8, Sabah'tan Salih Memecan'ın "Bizim City" adlı köşesinden 2, İbrahim Sarı'nın 3, Yakup Karahan'ın 1, Cumhur Gazioğlu'nun 1, Semih Balcıoğlu'nun 1 olmak üzere toplam 8 karikatür. Toplanan bu veriler nitel içerik çözümlemesiyle analiz edilmiş ve elde edilen bulgular değerlendirilerek yorumlanmıştır.

4.2. Karikatürlerle Kuş Gribi Vakasının Sunumu

Türkiye genelinde yaşanan ilk büyük salgın olması nedeniyle vakanın medya tarafından nasıl işlendiği önemli görülmektedir. Özellikle dönem itibarıyla birçok habere konu olan kuş gribi, mizah yoluyla muhalif olma özelliği taşıyan karikatür sanatına da konu olmuştur. Çalışmanın bu bölümünde Cumhuriyet, Milliyet ve Sabah gazetelerinde yer alan karikatürler yorumlanmaktadır. Bu yorumlama, siyasal mekanizmalara, politika yapıcılara ve karar vericilere yönelik siyasi mesajlar içeren karikatürler ile daha çok toplumsal eleştiri ve sosyal mesaj içeren karikatürler olarak iki farklı kategoriye göre yapılacaktır.

4.2.1. Siyasi Mesaj Ağırlıklı Karikatürlerde Kuş Gribi

Şekil 1. Turhan Selçuk, "Söz Çizginin", 08.01.2006, s. 17.

Cumhuriyet gazetesinin baş karikatüristlerinden Turhan Selçuk, vakada dönemin iktidar partisini suçlamaktadır. Adalet Bakanı ve hükümet sözcüsü Cemil Çiçek düzenlediği basın toplantısında vakayla ilgili asıl suçlunun kendi iktidarları olduğunu itiraf etmektedir. Ancak karikatüre bakıldığında konuşmacının bu itirafı yaparken herhangi bir mahcubiyet ve üzüntü hali içerisinde olmadığı, aksine beden dili olarak çok rahat tavırlar sergilediği ve bu itirafın kerhen yapıldığı iması çıkartılmaktadır.

Şekil 5. Nuri Kurtcebe, “Sessiz Sedasız”,
17.01.2006, s. 17.

Cumhuriyet’te bu konuyu ele alan diğer bir karikatürist Nuri Kurtcebe’dir. Çizer, Ocak 2006 yılında Sağlık Bakanlığı ile Tarım ve Köy işleri Bakanlığı’nın eşgüdümünde kurulan Kuş Gribi Koordinasyon Merkezini konu edinmiştir. Yine burada da durum farklı değildir. Karikatürde, giyim ve kuşamları birbirine benzeyen kuşların hiçbiri aynı yöne bakmamaktadır. Bu durum, koordinasyon halinde birlikte çalışacak kurum ve kişilerin henüz kendi aralarında iletişim kurmadığını ve aslında ‘koordinasyonsuzluk’ merkezi haline geldiğini göstermektedir.

Şekil 6. Ercan Akyol, “Çiziyorum”,
06.01.2006, s. 15.

Ercan Akyol ‘Çiziyorum’ köşesinde, konuyla ilgili ilk siyasi karikatürünü 6 Ocak’ta çizmiştir. Dönemin Sağlık Bakanı Recep Akdağ, kuş kafesinin içinde gösterilmekte ve kamuoyunu vakayla ilgili bilgilendirmektedir. Karikatürde Akdağ’ın insan ölümleriyle ilgili konuşmasında birbiriyle çelişen ifadeler vardır. Bu karikatür, hükümetin vakayla ilgili krizi iyi yönetemediğine ilişkin bir eleştiri olarak yorumlanmıştır.

Şekil 7. Ercan Akyol, “Çiziyorum”,
07.01.2006, s. 17.

Akyol’un konuyla ilgili çizdiği diğer bir siyasi karikatürde, yetkililerin üstlerini salgınla ilgili bilgilendirmede buldukları görülmektedir. Vakayla ilgilenen kurum ve yetkililer salgınla ilgili her türlü önlemi aldıkları bilgisini üstlerine vermektedirler. Ancak karikatüre bakıldığında, yetkililer tarafından alınan önlemlerin yetersizliği ve ilkelliği mizahi bir şekilde ‘tarlada kuşların gelmesine engel olmak için kullanılan korkuluklar’ ile özdeşleştirilmiştir. Diğer bir ifadeyle salgın için siyasal mekanizmaların yeterli ve ciddi önlemleri almadığı vurgusu tekrar yapılmıştır.

Şekil 8. Ercan Akyol, "Çiziyorum", 08.01.2006, s. 15.

Şekil 9. Ercan Akyol, "Çiziyorum", 11.01.2006, s. 13.

Şekil 10. Ercan Akyol, "Çiziyorum", 31.31.2006, s. 31.

Bu siyasi karikatürde Ankara ili, hükümeti temsilen çizilmiştir. Ankara özelinde iktidar tarafından vakanın ciddiyetinin geç anlaşıldığına vurgu yapılmak istenmiştir. Yine, Ankara özelinde dönemin muhalefetinin de eleştirildiği düşünülmektedir. Çünkü, Meclis bahçesinde gerek iktidar gerekse muhalefet partilerine ait milletvekilleri kuşlara şapka çıkartmaktadır. Ankara'nın tüm siyasal mekanizmaların merkezi olduğu gerçeğinden hareketle bu yargıya varılmıştır.

Akyol, bu karikatüründe dönemin iktidar partisi olan Ak Parti'nin ismini ve logosunu çizimlerinde kullanmıştır. Kuş, yumurta kabı içerisinde yer alan yetkilinin başını oymaktadır. Salgın nedeniyle yaşanan insan ölümleri, binlerce hayvanın itlaf edilmesi ve yüzlerce ticari kuruluşun maddi manevi zarara uğraması nedeniyle iktidar partisinin zor günler geçirdiği ve kamuoyu nezdinde bu vakada suçlandığı iması yansıtılmaya çalışılmıştır. Vaka en büyük zararı Ak Parti'ye vermiştir şeklinde okunmuştur.

Dönemin Maliye Bakanı Kemal Unakıtan'a ve dolayısıyla iktidara Unakıtan'ın oğlu üzerinden gönderme yapılmıştır. Kuş gribi vakasının hemen ardından Unakıtan'ın oğlunun piyasaya sürdüğü likit yumurta o dönem hem hükümet hem de muhalefet çevrelerinde tartışmalara neden olmuştur. Salgın yüzünden yumurta satışlarının durma noktasına geldiği bu dönemde bu ürünlerin piyasaya sürülmesi kamuoyu tarafından da tepki almıştır. Akyol, bu olaya karikatür aracılığıyla muhalefet etmiştir.

Şekil 11. Haslet Soyöz, 14.01.2006, s. 15.

Şekil 12. Cumhuriyet Gazisi Gazi'ye göre, 15.01.2006, s. 4.

Şekil 13. Semih Balcıoğlu'nun "Not Defterinden", 27.01.2006, s. 20.

Karikatürde ülkenin en büyük üç terör şekli sırasıyla failli meçhul cinayetler, kuş gribi ve trafik kazaları olarak gösterilmiştir. Bu aslında inceden inceye salgın nedeniyle itlaf edilen milyonlarca hayvana karşı bir tepki niteliğindedir. Nitekim Türkiye'de salgın nedeniyle ölen insan sayısı terör olarak nitelendirilebilecek boyutta değildir. Asıl amaç hayvan itlafına vurgu yapmaktır. Çünkü, Kuş Gribi Ulusal Koordinasyon Merkezi, o dönem itibariyle kuş gribi hastalığıyla mücadele kapsamında itlaf edilen toplam kanatlı hayvan sayısının 1 milyon 281 bine ulaştığını belirtmiştir (www.kusgribi.gov.tr).

Cumhuriyet Gazisi Gazi'ye göre, olayı nasıl sorumlusu politika yapımcılar tarafından yürütülen uygulamalar ve çevreyi sorumsuzca kirleten insanlardır. Bu karikatürdeki mizahi vurgu, itirafın politikacılar tarafından yapılmış olmasıdır. Basın toplantısını izleyen ve haber yapacak olanların da insan olması mizahın gücüne işaret etmekte ve vakanın tarafını ironik bir yaklaşımla ortaya koymaktadır.

Balcıoğlu'nun çizdiği bu karikatür iki farklı şekilde yorumlanabilir. İlki ideolojik bir yaklaşımla 2002 genel seçimlerinde baraj altında kalan DSP'ye karşı güncel bir konu olan kuş gribi üzerinden hiciv yoluyla bir gönderme yapılmasıdır. Diğer ise siyasal bir partinin logosunda yer alan cansız bir güvercin sembolü üzerinden itlaf edilen hayvanlara karşı tepkinin ortaya konulmasıdır. Çizere göre her halükârda durum gittikçe trajikomik bir hal almaktadır.

4.2.2. Toplumsal Eleştiri ve Sosyal Mesaj Ağırlıklı Karikatürlerde Kuş Gribi

Şekil 14. Musa Kart, "Çizmeden Yukarı", 09.01.2006, s. 5.

Gazetenin önemli çizerlerinden biri olan Musa Kart, çizimlerinde salgın nedeniyle itlaf edilen hayvanlar adına bir hindiyi konuşturmuştur. Basın sözcüsü olan hindi, basına yaptığı açıklamada cehalet ile yoksulluğun rolünü sorgulamayan halkın, kuş gribi üzerinden cinselliğe (doğum olayını) yaklaşımının bir tabuya dönüştüğünü, aynı zamanda grip yüzünden insanların ölümünü de kadercı bir anlayışla açıklamaya çalıştığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla çizer, halkın olayın tarafı olan yetkililer yerine kuşları suçlamasını eleştirmektedir.

Şekil 15. Musa Kart, "Çizmeden Yukarı", 21.01.2006, s. 5.

Musa Kart, bu karikatürde, iktidar ve medya işbirliğinin toplum üzerinde kurduğu denetim ve güç mekanizmasına göndermede bulunmuştur. Kuş gribi vakasını unutturmak ve vaka dolayısıyla yeterince gerilen toplumu rahatlatmak için futbolun illüzyon gücüne başvurulmuştur. Milyonları kolayca peşinden sürükleyen futbolun bu bağlamda "her derde deva" bir gündem konusu olarak iktidar ve medya tarafından nasıl kullanıldığı, üstelik ülke olarak toplumsal belleğimizin ne kadar zayıf olduğu iması yansıtılmaya çalışılmıştır.

Şekil 16. Behiç Ak, "Kim Kime Dum Duma", 11.01.2006, s. 17.

Cumhuriyet gazetesinde bu konuyu en çok çizen karikatüristlerden biri de Behiç Ak'tır. Karikatüründe köşesinin adına uygun bir çizimi vardır. Hayvanlarla olan ilişkimizde ortaklık toz duman ve herkes kim kime dumduma modundadır. Her kafadan ayrı bir ses çıkmakta ve bu bilgi kirliliğinden kaynaklı binlerce hayvan boş yere telef olmaktadır. Karar vericilerin ortamdaki salgınla ilgili sağlıklı bir iletişim stratejisi geliştirememeleri ve sahada uygulanan yanlış politikalar vatandaşın davranışlarına bu şekilde yansıtılmıştır. Bu karikatür siyasi içerikli mesajları barındırmakla beraber ağırlıklı olarak toplumsal eleştiri ve mesajların olduğu şeklinde yorumlanmıştır.

Şekil 17. Ercan Akyol, “Çiziyorum”,
10.01.2006, s. 13.

Dayanışma olgusunun öne çıkarıldığı bu çizim, hayvanların (koç ve horoz) dayanışması nedeniyle korkup, onları kesmekten vazgeçen ve elindeki bıçağı düşüren bir kasabı anlatmaktadır. Ancak, bir okur olarak çizgileri anlamlandırmak istediğimizde karikatürde asıl verilmek istenilen mesajın; salgınla ilgili hem yetkililerin hem de vatandaşın yanlış inanç, tutum ve davranışlar içerisinde olduğu gerçeğidir. Akyol, çizgileriyle sayıları milyonları bulan hayvanların bilinçsiz bir şekilde itlaf edilmesine tepki vermiştir.⁸ Politik bir eleştiriyile beraber toplumsal eleştiri de yapmıştır.

Şekil 18. Haslet Soyöz, 11.01.2006, s. 15.

Haslet Soyöz köşesinde bu olayla ilgili iki karikatür çizmiştir. Bunlardan ilki, Ercan Akyol'un Şekil 4'de ifade ettiği gibi hayvan itlafına yapılan eleştiridir. Kanatlı hayvanların, insanlardan özür dilediği karikatürde mizah yoluyla ince bir gönderme diğer bir ifadeyle ironi yapılmıştır. İtlaf ettikleri milyonlarca hayvan nedeniyle asıl suçlu insanlardır. Bu bilinçsizlik doğanın dengesinin bozulmasını da beraberinde getirmiştir.

Şekil 19. Salih Memecan, “Bizim City”,
06.01.2006, s.1.

Sabah'ta ilk sayfada yer alan köşesinde belirli aralıklarla kuş gribini gündeme taşıyan Salih Memecan, ilk karikatüründe bu vakayı bir rant meselesi olarak çizmiştir. Bunu da Akbaba gibi leş yiyici olarak bilinen bir hayvan aracılığıyla ifade etme yoluna gitmiştir; milyonlarca hayvanın ölümünden kimin ne şekilde, nasıl kâr edeceğiyle ilgili herhangi bir göndermede bulunulmamıştır.

⁸ Öte yandan, dünya genelinde salgınla baş gösteren hayvan itlafının önüne geçmek için çeşitli ülkelerden karikatüristler biraraya gelerek uluslararası bir sergi düzenlemişlerdir. Milliyet'te çıkan haberin verilmiş şekli: “Schneidertempel Sanat Galerisi, ‘Kuş Gribi’ konulu karikatür sergisine ev sahipliği yapıyor. Sergi, Almanya’da Türkçe-Almanca olarak yayımlanan Don Quichotte Mizah Dergisinin üç ayda bir düzenlediği uluslararası sanal sergilerden seçilmiş olan, 21 ülkeden 70 karikatüristin 133 çalışmasından oluşuyor. Karikatürler gereksiz hayvan itlafı sonucu doğanın dengesinin bozulmasından, abartılı güvenlik önlemlerine kadar pek çok mesaj içeriyor” (www.milliyet.com.tr).

Şekil 20. Salih Memecan, “Bizim City”, 15.01.2006, s. 1.

Memecan, yine bu hikâyede mizah yoluyla ülkenin toplumsal belleğine, hafızasına gönderme yapmaktadır. Vaka süresince milyonlarca tavuk itlaf edilirken, bu vakaya bağlı ölümlü hadiseler yaşanırken ve tavuk imasının olduğu yerden bile insanlar arkalarına bakmadan kaçarken, özellikle milliyetçi temalar ile bezeli kimi insanlarımız ellerinde Türk bayraklarıyla bir bayram havasında hasta kuşları karşılamaktadırlar. Halkın kuş gribi konusunda bilinçli hareket etmediği durumu, ironik bir yaklaşımla hasta kuşların şaşkınlığı üzerinden gösterilmektedir.

Şekil 21. İbrahim Sarı'nın “Çizgisiyle”, 06.01.2006, s. 15.

Sabah gazetesinde konuyla ilgili en çok çizim yapan İbrahim Sarı, bu karikatüründe salgının toplumsal hayatı nasıl etkilediğini anlatmaya çalışmıştır. Çizimden de anlaşılacağı gibi kamusal bir alanda herkes eğlenmektedir; ancak ortalık birden toz duman olmuştur. Çünkü vatandaş tedirgin olmuştur; en ufak bir insani reflekste abartılı tepkiler verilebilmektedir. Bir eğlence mekânında kişi hapşırmakta, bu nedenle insanlar bir anda toplu olarak kaçmaktadırlar. Toplumun gözünde herkes potansiyel virüs taşıyıcısı olarak çizilmiştir. Kamusal alanlar neredeyse yok olmak üzeredir! İnsan psikolojisinin bu salgından nasıl etkilendiği, mizahi bir yolla anlatılmıştır.

Şekil 22. İbrahim Sarı'nın “Çizgisiyle”, 14.01.2006, s. 13.

Sarı, bu karikatüründe cinsellik gibi tabu olan, aile içinde bile konuşulması zor bir konunun salgınla karşılaştırıldığında tabu olmaktan çıkabildiğini göstermektedir. Annesine dünyaya nasıl geldiğini soran çocuk, “Seni leylekler getirdi” cevabı üzerine ağlamaya başlamıştır. Sonuçta leylek de kanatlı bir kuş ve potansiyel virüs taşıyıcısı olabilir. Bu nedenle, baba figürü cinsellik tabusunu yıkmayı yeğlemiş ve anneye verdiği cevap için kızmaktadır.

Şekil 23. İbrahim Sarı'nın "Çizgisiyle", 15.01.2006, s. 13.

Bayram dönüşü trafik yoğundur. Birden trafik durma noktasına gelmiştir; çünkü vakayla ilgili görevli, yolun ortasına atlanmış ve tavuğu itlaf etmeye çalışmaktadır. Ancak sürücü ve yolcular bu duruma üzülmekten ziyade trafikte bekletildikleri için kızmışlardır. Bu karikatür kanatlı itlafının insanlar tarafından ne kadar hafife alındığıyla ilgilidir. Diğer bir ifadeyle çizer, bu karikatür aracılığıyla halkın bu vakada milyonlarca hayvanın itlaf edilmesine karşı gösterdiği tepkisizliğe ve vurdumduymazlığa gönderme yapmıştır.

Şekil 24. Yakup Karahan, 15.01.2006, s. 4.

Kültürümüzde batıl inanç olarak değerlendirilse bile, kuşlar özellikle şans oyunlarının simgelerinden biridir. Çünkü, toplumda kuşun başına pislemesiyle birlikte kişi mutlu olmakta ve talihinin döndüğüne inanmaktadır. Yakup Karahan'a göre, maalesef kuş gribi kültürümüze yerleşmiş bu inancı da yıkmış yerine korkuyu getirmiştir. Kuşun başına pislediği kişi ortalık alanda bağırarak ve bu batıl inanç 'kuş gördüğün yerden kaç' haline dönüşmüştür. Mevzu derindir ve günlük hayatın normalleşmesi bir hayli zaman alacağına benzemektedir.

SONUÇ

Kuş gribi nedeniyle insan sağlığı olmak üzere, itlaf edilen milyonlarca hayvan buna bağlı olarak da beyaz et üretimiyle ilgili olarak kamu ve özel sektördeki ticari kuruluşların büyük kaybı ve bozulan doğanın dengesi Türkiye'de büyük bir tedirginliğe yol açmıştır. Türkiye genelinde ilk olma özelliği taşıyan bu salgın, yazılı basında birçok haberi beraberinde getirdiği gibi konu gazete karikatürlerine de yansımıştır.

Bu çalışmada amaç, vakada gazetelerin ideolojilerine göre söylem üretip üretmediklerini belirlemek, bu söylemlerin sağlık iletişimi bağlamında siyasal mekanizmalar üzerinde nasıl bir etki oluşturduğunu ve medyanın halkı nasıl bilinçlendirdiğini karikatürler üzerinden okumaktır. Bu nedenle çalışmada *Cumhuriyet*, *Milliyet*, *Sabah* gazetelerinin özellikle insan ölümlerinin çok olduğu 01-31 Ocak 2006 tarihleri

arasındaki sayılarında yayımlanan karikatürler nitel içerik çözümlemesiyle analiz edilmiştir. Vaka gazete karikatürlerine şu şekilde yansımıştır:

Cumhuriyet gazetesi kendini sol çizgide konumlandırmaktadır. Milliyet ve Sabah gazetelerine kıyasla bu gazetede eleştiri tonunun çok daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu ton, Cumhuriyet gazetesiyle özdeşleşen Turhan Selçuk ve Musa Kart'ın çizgilerinde özellikle görülmektedir. Salgınla ilgili hayvan itlafına tepki verilmiş, vatandaşın bilinçsizliği eleştirilmiştir; ancak bu durumu yine iktidarla ilişkilendirmiştir. Gazeteye göre salgınla ilgili iktidarın yanlış politikaları, ülkenin imajını da zedelemektedir. Karikatürler aracılığıyla yapılan toplumsal eleştiriler iktidarla ilişkilendirilerek yapılmıştır. Ak Parti hükümetini doğrudan hedef alan, iktidar yanlısı bazı medya organlarının iktidarın asıl gündemi manipüle etmelerine aracı olduğuna dair söylemler ima edilmiştir. Salgının abartıldığı, iktidar ve bazı medya organlarının kontrolünde bilinçli olarak gündemin ilk sırasında tutulduğu yine ima edilen söylemlerden biridir. Dolayısıyla, medyanın politize edildiği görüşü dile getirilmiştir. Başka bir ifadeyle “siyasal ortam ne olursa olsun, medya hakim güç ilişkilerini yansıtmaktadır ve gazetecilik pratikleri de, bu güç ilişkilerine göre belirlenmektedir” anlayışının hakim olduğu günümüz medya düzenine karşı tepkide bulunulmuştur (Demir, 2013: 3). Cumhuriyet gazetesinin yayın politikasına uygun söylemlerde bulunduğu görülmüştür.

Merkezde konumlanan Milliyet gazetesini karikatürler üzerinden yorumladığımızda, gazete çizerlerinin gazetenin o dönemki yayın politikasına uygun olarak vakayla ilgili hükümeti eleştirdikleri ve dolayısıyla çizgilerde muhalif tavrın özellikle Sabah'a göre daha baskın olduğu görülmektedir. Karikatürlerde doğrudan iktidar ve hükümet üyeleri (sağlık bakanı, maliye bakanı gibi) hedef alınarak, alınan önlem ve uygulanan politikaların çare olmadığı ve iktidarın krizi iyi yönetemediği, üstelik krizin iktidar yanlıları (maliye bakanının oğlu gibi) tarafından fırsata dönüştürüldüğü ve kamuoyunun sağlıklı ve şeffaf bir şekilde aydınlatılmadığı söylemi ortaya konulmuştur.

Sabah gazetesi de Milliyet gibi kendini merkezde konumlandıran bir yayın politikasına sahiptir. Çalışmayla ilgili incelenen 8 karikatüre bakıldığında ucu açık doğrudan bir göndermenin olmadığı, politik bir eleştiriden ziyade ülke olarak toplumsal belleğimizin zayıflığı, vatandaşların bilinçsizliği gibi daha çok toplumsal konularla alakalı muhalefet edildiği görülmektedir. İktidar ve politikalarına yönelik eleştiriler yumuşak tonda çizilmeye çalışılmıştır. Sabah gazetesi, vakanın görüldüğü dönemde yayın politikasına uygun söylemlerde bulunmuştur.

İki farklı kategoride yorumlanan karikatürlerde Milliyet gazetesi en fazla siyasi mesaj içeren gazete olmasına karşın Cumhuriyet gazetesinin siyasi içerikli mesajları daha keskin ve sert olma özelliği nedeniyle daha çok dikkat çekmektedir. Sabah gazetesinin karikatürleri, toplumsal eleştiri ve sosyal mesaj ağırlıklı olarak daha önce de değinildiği gibi herhangi bir siyasi mekanizmaya gönderme yapmamaktadır.

Gazete gündem sınırlarını belirlemede birincil harekete geçiricidir. Gazete halkın çoğunluğunun ne hakkında konuşacağına, çoğunluğun gerçekleri ne olarak düşüneceğine ve pek çok insanın sorunlarla nasıl mücadele edeceğine karar vermede büyük bir paya sahiptir (Gencer, 2012: 47). Bu bağlamda her üç gazetenin incelenen karikatürleri yorumlandığında, kendi yayın politikalarına göre kuş gribi vakasını karikatürleştirdikleri, yine bu kapsamda gündem oluşturarak kamuoyunu şekillendirmeye çalıştıkları ve dolayısıyla bu minvalde söylemler ürettikleri, kendi okurlarını bu yönde yönlendirdikleri görülmüştür.

Öte yandan, sağlık iletişimi modellerinden biri olan sosyo-psikolojik model anlayışına göre iletişim, bireysel inançların, duyguların ve yargıların etkilediği bir süreci ifade eder. Model toplum içindeki her bir bireyin bir diğerini etkilediğini öngörmektedir (Koçak ve Bulduklı, 2015: 9). Bu tanımdan hareketle, karikatüristlerin çizgilerinde sık işlenen temalardan biri olan kurum ve kişilerin vakayla ilgili iletişimsizliğinin yol açtığı toplumsal tedirginlik veya kaos yorumlandığında ortada sağlık iletişimi bağlamında sağlıklı bir iletişimin olmadığı da ifade edilebilir.

KAYNAKÇA

- ALKAN, Necmettin (2016). *Karikatürlerle Oryantalizm Avrupa'nın Türk ve Türkiye Algısı*. İstanbul: Selis Yayınları.
- AŞICIOĞLU, A. Elif (2017) İletişim Tarihinde Karikatürün Yeri. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,81070/elif-atamaz-asicioglu-iletisim-tarihinde-karikaturun.html>(Erişim Tarihi: 15.10.2017).
- AVCI, Artun (2003). *Toplumsal Eleştiri Söylemi Olarak Mizah ve Gülmece*. İstanbul: Birikim Yayınları.<http://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/3891/toplumsal-elestiri-soylemi-olarak-mizah-ve-gulmece#.WhfAMEpl-Uk>.(Erişim Tarihi:19.10.2017).
- BALCIOĞLU, Semih ve ÖNGÖREN, Ferit (1973).*50 Yılın Türk Karikatürü*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- BAYRAM, Yavuz (2009). “Türkiye’de Siyasi Karikatürün Yeri ve II.nci Cumhurbaşkanlığı Seçimine İlişkin Siyasi Karikatürün Çözümlemesi”, Selçuk İletişim Dergisi, Sayı:1. 107-123.
- BECERİKLİ, Sema (2012). “Sağlık İletişimi Çalışmalarında Alımlama Analizinin Kullanımı: Odak Grup Çalışması Yoluyla Kamu Kampanyaları Ve Reklam Metinlerine İlişkin Çapraz Bir Okuma Pratiği”. İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi. Sayı:43. 163-177.
- CANTEK, Levent (2007). *Çizgili Kenar Notları*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- ÇEVİKER, Turgut(1986). *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü*. İstanbul: Adam Yayınları.
- ÇOBANER, A. Aslıhan (2013). “Sağlık İletişiminde Korku Ögesinin Kullanımı: Sigara Paketlerinde Kullanılan Sigara Karşıtı Görsellerin Göstergebilimsel” Analizi. Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi. Sayı:37. 211-235.
- DAVULCU, Ebru (2015). *II. Meşrutiyet Dönemi Mizah Basınında Osmanlı Modernleşmesi ve Eleştirel Kodlar*. Konya: Palet Yayınları.
- DEMİR, Sevtap (2013). *Türkiye’de 2001 Yılı Sonrasında Medya-İktidar İlişkileri Ve Gazeteci Pratiklerine Yansıması*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı
- DEMİR, T. Sertaç (2016). *Türkiye’de Mizah Dergileri Kültürel Hegemonya ve Muhalefet*. İstanbul: Seta Yayınları.
- EKER, Ö. Gülin (2009). *İnsan, Kültür, Mizah*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- ERDEM, Murat (2015). “11 Eylül Sonrası Türk Amerikan İlişkileri ve Karikatüre Yansıması”, Gazi Üniversitesi İletişim Dergisi. Sayı: 40. 291-314.

FISKE, John. (2013). *İletişim Çalışmalarına Giriş*. (Çev. Süleyman İrfan). Ankara: Pharmakon Yayınları.

GENCER, Zekiye (2012). *Medyanın Gündem Oluşturma Sürecinde Sosyal Entropinin Rolü Üzerine Uygulamalı Bir Çalışma*. Konya: Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı Araştırma Yöntemleri Bilim Dalı

HÜNERLİ, Selçuk (1993). *Türkiye’de Gazete Karikatürünün Durumu ve Siyasi Karikatürün Söylemi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

KAHRİMAN, T.Asuman (2016). “Sağlık İletişiminde Yetkinlik Ölçeği’nin Türkçe Geçerlilik Güvenilirlik Çalışması” Gazi Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı Uzmanlık Tezi

KAYALI, Kurtuluş (1994). *Keşke Herkes Papağan Olsa Mizah Üzerine Yazılar*. Ankara: Akyıldız Yayınları.

KEMNİTZ Thomas M (1973). “TheCartoonas a Historical Source”,*The Journal of Interdisciplinary History*. Sayı:4. 81-93.

KIRDAR, Yalçın ve DEMİR, Filiz (2011). “Kriz İletişimi Aracı Olarak İnternet: Kuş Gribi Krizi”, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi. Sayı: 29.93-106.

KLEE. Paul (1986). *Çağdaş Sanat Kuramı*. (Çev.: Mehmet Dünder). Ankara: Dost Kitabevi.

KOÇAK, Abdullah ve BULDUKLU, Yasin (2010). “Sağlık İletişimi: Yaşlıların Televizyonda Yayınlanan Sağlık Programlarını İzleme Motivasyonları” Selçuk İletişim Dergisi. Sayı:3.5-17.

KURUOĞLU, Huriye (2016). *Medya ve Mizah*. Ankara: Nobel Yayınları.

NİSAN, Fatma(2015). “2014 Cumhurbaşkanlığı Seçimindeki Cumhurbaşkanı Adaylarının Karikatürlere Yansıması ”Selçuk İletişim Dergisi. Sayı:1. 162-200.

OKUTAN, B. Birsen (2013). “Karikatürlerdeki Başörtülü Figürlerin Göstergebilimsel Analizi: Penguen Dergisi Örneği”, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. Sayı: 29.9-38.

ORAL. Tan (1999). *Sus ve Dinle Müzikal Karikatürler*. İstanbul: Pan Yayınları.

ORAL. Tan (1998). *Yaza Çize*. İstanbul: İris Yayıncılık.

ÖZDEMİR, Murat (2010). “Nitel Veri Analizi: Sosyal Bilimlerde Yöntembilim Sorunsalı Üzerine Bir Çalışma” Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. Sayı: 1 .323-343.

ÖZDEMİROĞLU, Vedat (2015). *Türkçe Sözlü Hafif Mizah*. İstanbul: İletişim Yayınları.

ÖZER, Attila (2009). “Karikatür”, *Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü, Atatürk Dönemi (1920-1938)*. Ankara: Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını: 388.Cilt:3. 1243-1245.

ÖZER, Attila (1989). “Bir İletişim Sanatı Olan Karikatürün Reklamlarda Kullanımı”, *Anadolu Üniversitesi Kurgu Dergisi*. Sayı:5. 211-237.

ÖZOCAK, Gürkan (2011). “Türkiye’de Siyasi İktidarın Mizahla İmtihani: İfade Özgürlüğü ve Karikatür”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*. Sayı: 94.259-294.

ŞENYAPILI, Önder (2003). *Neyi, Neden, Nasıl Anlatıyor? Karikatür Kim, Niye Çiziyor?*. Ankara: ODTÜ Yayıncılık.

ŞENYAPILI, Önder (1996). *Görsel Sanatlar ve İletişim*. Ankara: Sanat Yapımı.

TAŞCIOĞLU, Raci (2007). *Seçim Kampanyalarındaki Dönüşüm: ‘Amerikalaşma’ Bağlamında 3 Kasım 2002 Genel Seçimlerinde Genç Parti Seçim Kampanyası*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı.

TDK, Büyük Türkçe Sözlüğü karikatür maddesi www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5a1bcf2b2535.76341109<http://www.kusgribi.gov.tr/tr/genel/default.aspx?>(Erişim Tarihi: 15.10.2017).

<http://www.milliyet.com.tr/karikaturlerle-kus-gribi-diger-532119/>(Erişim Tarihi: 15.10.2017).

<http://arsiv.sabah.com.tr/2006/01/18/gun97.html>(Erişim Tarihi:24. 12.2017).

Gazeteler

Cumhuriyet, 01-31 Ocak 2006.

Milliyet, 01-31 Ocak 2006.

Sabah, 01-31 Ocak 2006.